

FEHÉR BORÓKA – KOVÁCS IVETTA

KÜLÖNBSÉGEK ÉS HASONLÓSÁGOK

Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján

„A hajléktalan nők általában több komoly, egymással kapcsolatban álló és igen összetett problémával küzdenek, melyek hozzájárulnak a hajléktalanná váláshoz.”

(Hutchinson et al. 2015)

Tanulmányunkban kísérletet teszünk arra, hogy a 2016. évi február 3-ai, hajléktalan helyzetű emberek körében végzett adatfelvétel alapján bemutassuk a női és férfi hajléktalanság különbözőségét, a két csoport eltérő jellemzőit. Elemzésünkben a hajléktalanságot hiányállapotok rendszereként kezeljük és a rendelkezésünkre álló adatok segítségével ezen hiányállapotokkal kapcsolatos jellemzőket írjuk le a férfi és női hajléktalanság különbségeit és hasonlóságait keresve. Kiemelt figyelmet fordítunk a hajléktalanként élő nők kapcsolataira, gyermekeikkel való viszonyára, helyzetük megélésre, félelmeikre, büszkeségeikre, céljaikra, hiszen ezeken a területeken markáns eltéréseket találtunk a hajléktalan élethelyzetben lévő férfiak és nők között.

Az elemzés célja nem csupán az elméleti ismeretek bővítése – ennél sokkal fontosabbnak tartjuk, hogy az eredmények alapján a hajléktalanellátó szervezetek átgondolhassák saját, hajléktalan élethelyzetben élő nőknek nyújtott szolgáltatásait, és szükség esetén átalakíthassák azt a hatékonyabb segítségnyújtás érdekében. A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, a főváros hajléktalanellátó szervezete például az adatok alapján saját szükségletfelmérést végzett a szolgáltatásokat igénybevevő nők körében, és az eredményeket felhasználva alakítja a hajléktalan élethelyzetben élő nőket is fogadó szolgáltatásokat.

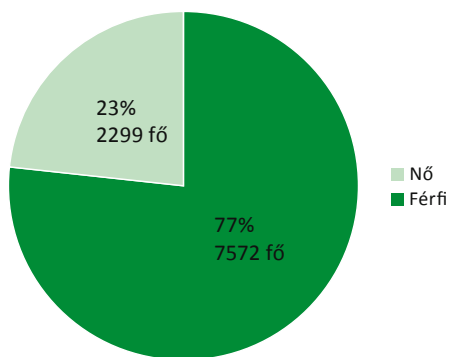
A vizsgálat alanyai

1999 óta minden évben az egyik leghidegebb éjszakán, február 3-án kérdőíves adatfelmérést végeznek hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek – eleinte csak a főváros, 2006 óta vidéki települések hajléktalanszállóin, illetve közterületein éjszakai hajléktalan élethelyzetű emberek körében. Mind a hajléktalan embereket segítő szervezetek, mind a hajléktalan emberek önkéntes alapon vesznek

részt az adatgyűjtésben. Az anonim kérdőíveket többek között a szolgáltatások javítása, illetve a hajléktalan emberek problémáinak alaposabb ismerete céljából állítjuk össze – évről évre változó fókusszal. A kérdezés egyik célja egy világosan áttekinthető „pillanatfelvétel” elkészítése az országban élő hajléktalan emberekről, másrészt az évente ismétlődő adatfelvételek lehetővé teszik az időbeli összehasonlítást, egyes tendenciák nyomon követését is, mindezt az ellátórendszer folyamatos értékelése és továbbfejlesztése érdekében. A feltett kérdések részben évről évre ugyan azok, de egy-egy kisebb kérdéscsoport minden évben más, a kutatók érdeklődését tükrözve. (Gurály–Győri–Mezei–Pelle 2003)

Bár a fentiekből is egyértelmű, hogy az adatgyűjtés nem teljes körű, vagyis nem szerepel benne az adott éjszaka hajléktalan élethelyzetben élő minden ember, mégis ez a legnagyobb és legszélesebb körű adatbázis, amely rendelkezésünkre áll. 2016-ban valamivel több, mint 10 000 férfi és nő válaszolt a kérdőív kérdéseire az ország 78 településéről, 253 ellátóegység segítségével. A tanulmányban az ő válaszaikat mutatjuk be.¹ Szintén fontos kiemelni, hogy az elemzés a meglévő adatokon alapul – a kérdőív összeállításakor a nemi különbségek vizsgálata nem jelent meg szempontként², így a kutatók avval dolgoztak, ami rendelkezésükre állt. Az elemzés eredményei, illetve a felmerülő kérdések, hiányosságok ugyanakkor további kutatási kérdéseket alapozhatnak meg.

1. ábra: Az összes válaszadó hajléktalan helyzetű ember 2016 február 3-án, nemek szerinti bontásban

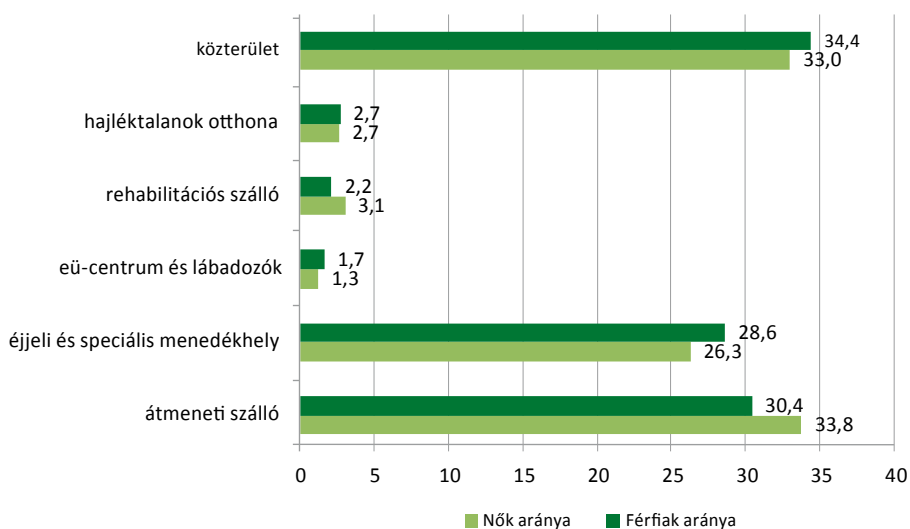

Elemzésünkhöz 2299 nőnek és 7572 férfinak a válaszait használtuk fel, akik 2016-ban kitöltötték a Február Harmadika Munkacsoport által összeállított önkitöltős kérdőívet.

¹ A diagramok így minden esetben a saját számításainkon alapulnak

² Bár a kérdőív összeállításában évről évre felmerülnek bizonyos, a hajléktalan lét megtapasztalásával kapcsolatos női-férfi különbséget vizsgáló kérdések, ezek többnyire kimaradnak, részben mert olyan kérdéseket igyekszünk választani, amire a lehető legtöbb tudnak érdemi választ adni, részben pedig a kérdőíves felmérés módszertani korlátai miatt.

2. ábra: Hajléktalan nők és férfiak a kérdéses hely szerint 2016 február 3-án (%)

Öket ott kérdeztük meg, ahol éppen éjszakájukat töltötték: különböző hajléktalan ellátó intézményekben (kizárólag szálláshelyeken) és közterületen. Mint korábban már említettük, a tipikusan hajléktalan nők és gyermekeik együttes befogadására szolgáló anyaotthonokban és családok átmeneti otthonaiban nem történt kérdőívfelvétel³.

Számottevő különbséget nem találtunk, bár a nők valamivel nagyobb arányban laknak („fizetős”) átmeneti szállón (nők 34 százaléka, férfiak 30,5 százaléka) és kevesebben közterületen (nők 33 százaléka, férfiak 34,5 százaléka) valamint (ingyenes) éjjeli menedékhelyen (nők 26 százaléka, férfiak közel 29 százaléka), mint a férfiak – ugyanakkor ezt akár a rendelkezésre álló férőhelyek aránya is magyarázhatja.

A vizsgálatba vont hajléktalan emberek kora kapcsán nem találtunk különbséget: a válaszadók **átlagéletkora** mind a férfiak, mind a nők esetében 51 év volt.⁴ Mindkét nemnél az 50–59 év közöttiek korcsoportja a legnépesebb, de a 60 év felettiek között arányaiban valamivel több nőt találunk, mint férfit. Mindkét nem esetében elenyésző a 20 év alattiak száma, de a 20–29 év közötti korcsoportban a nők aránya magasabb, tehát a kor megoszlás két végén, a legfiatalabbak és a legidősebbek között találunk arányaiban több nőt.

³ Több oka van annak, hogy miért csupán a hajléktalanellátó rendszerben élő felnőttekre korlátozódik a kutatás. Ennek csupán egyik oka az, hogy a családok átmeneti otthona másik „rendszerbe”, a gyermekvédelemhez tartozik, és az ott dolgozó szakemberek más szakmai körökbe, műhelyekbe tartoznak, mint a szociális ellátások közé sorolt hajléktalanellátás.

⁴ Mindeközben a magyar hajléktalan férfiak átlagéletkora 40 év, a hajléktalan nők pedig 44 év (2018. január 1-ei adat. Forrás: KSH).

Ha a korábbi évek adatait is megvizsgáljuk, markáns folyamatot látunk: az elmúlt két évtizedben a február 3-ai kutatások során vizsgált hajléktalan helyzetű emberek átlagéletkora jelentősen megnövekedett. 1999-ben a nők átlagéletkora „csak” 44, a férfiaké 45 év volt. És míg 1999-ben a nők esetében a fiatalok, a 20–29 év közöttiek jelentős csoportot alkottak (a válaszadó nők 15 százaléka tartozott ebbe a korosztályba), 2016-ban már csak valamivel több, mint 5 százalékuk 30 év alatti. Az előregedést mutatja az is, hogy míg 1999-ben mind a nők, mind a férfiak esetében a 40–49 év közötti korosztály volt a legnépesebb, addig 2016-ra a legnépesebb az 50–59 év közöttiek korcsoportja. A 60–69 évesek korcsoportjában is jelentős növekedés történt: 1999-ben a hajléktalan helyzetű nők mindössze 8 százaléka, a férfiaknak pedig 9 százaléka tartozott ebbe a korosztályba, 2016-ban már mindkét nem esetében 25 százalék feletti ez az arány.⁵

Az előregedés mind a hajléktalan helyzetű nők, mind a hajléktalan helyzetű férfiak esetében egyaránt megfigyelhető folyamat. Az öregedéssel együtt járó hanyatló egészségi állapot és megváltozott igények pedig komoly kihívásokkal állítják szembe az ellátórendszert és a szakembereket.

A társadalmi pozíciót általában meghatározó mutatók – lakhatás, iskolai végzettség és szaktudás hiánya, jövedelemhiány

Bár tanulmányunk fókuszában a hajléktalan helyzetű emberek kapcsolati jellemzői állnak, a hajléktalansághoz kapcsolódó hiányállapotok természetesen az élet minden területén megjelennek.

A hajléktalansághoz kapcsolt legfőbb hiányállapot a lakhatás hiánya, de ez önmagában se nem elégséges jellemző, se nem elégséges magyarázat.⁶ Nagyon fontos tényező az iskolai végzettség, hiszen az iskolai végzettség összetársadalmi szinten is szoros összefüggést mutat a munka- és jövedelemszerzési lehetőségekkel, az egyén által elérhető társadalmi pozícióval.⁷

Legmagasabb befejezett iskolai végzettség

A válaszadó hajléktalan helyzetű nők arányukhoz képest felülreprezentáltak a még 8 általános iskolai osztályt sem elvégeztek körében (összes válaszadó 37 százaléka) és alulreprezentáltak a szakmával rendelkezők körében (azoknak, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző vagy szakiskola, csak

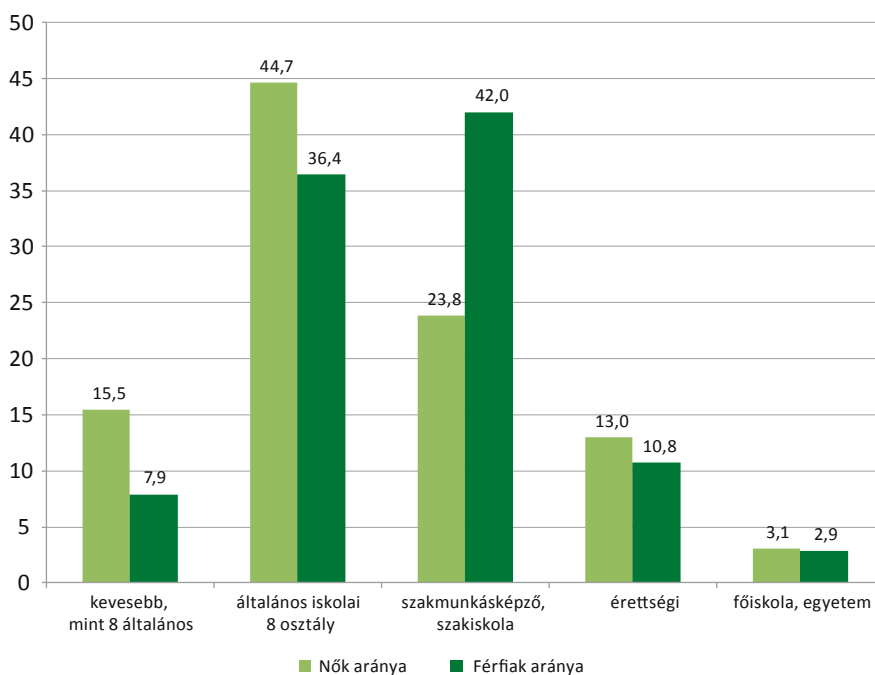
⁵ Az 1999. évi adatok forrása: Bényei–Gurály–Győri–Mezei (2003).

⁶ „A hajléktalanság egyik legfőbb megjelenési formája a lakástalanság, azonban nem a lakástalanság a hajléktalanság legfőbb kiváltó oka” Bényei–Breitner–Gurály–Győri (2003)

⁷ A Február Harmadika Munkacsoport által vezetett kutatás a kezdetektől fogva vizsgálja a megkérdezettek iskolai végzettségét és jövedelmi adatait.

14,6 százalékuk nő). A hajléktalan helyzetű nők iskolai végzettsége összességében alacsonyabb férfi sorstársaiknál. Míg a megkérdezett nők 60 százaléka csupán 8 általános iskolai osztályt, vagy még azt sem végzett el, a férfiaknak ez csupán 44 százalékára igaz. Ugyanakkor a legmagasabb befejezett iskolai végzettséget egy egyenes mentén elhelyezve, ahol a legalacsonyabb végzettségtől a legmagasabb felé haladva a két végpont a befejezett általános iskolai 8 osztály hiánya és a felsőfokú diploma, azt is látjuk, hogy a nők a skála két végén helyezkednek el. Bár jóval nagyobb arányban van csupán általános iskolai végzettségük (vagy az sem), viszont a férfiaknál valamivel nagyobb arányt képviselnek az érettségivel vagy diplomával rendelkező nők, még ha ez a különbség koránt sem olyan számottevő, mint a legalacsonyabb iskolai végzettségek esetében. Feltételezzük, hogy ezek az adatok is a férfi és női hajléktalanság eltérő hátterét képezik le. **Zömében az alacsony iskolázottságú, így vélhetően egész élete során kiszolgáltatottabb helyzetű nők kerülnek hajléktalan helyzetbe, míg mellettük (jóval kisebb számban ugyan, de a férfiaknál nagyobb arányban) megjelennek azok a magasán kvalifikált nők, akik – feltételezhetően – személyes sorsuk tragédiái (pl. pszichiátriai vagy egyéb betegség, függőség, bántalmazás, egzisztenciavesztés) miatt kerülnek ebbe a létformába.**

3. ábra: Hajléktalan helyzetű nők és férfiak legmagasabb befejezett iskolai végzettsége

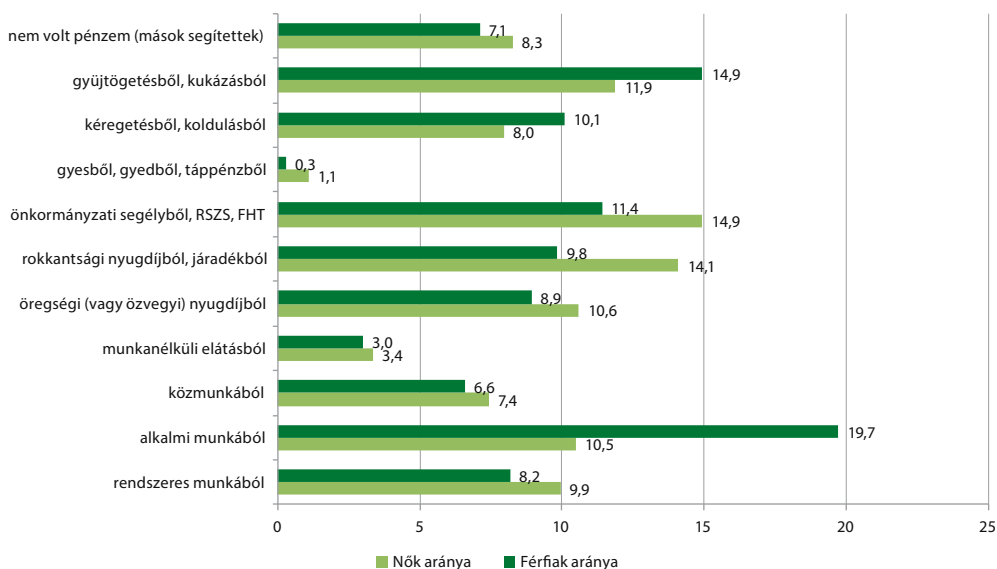

A jövedelem forrása 2016 januárjában

A jövedelem forrása tekintetében viszonylag nagy szórással találkozunk akár a hajléktalan helyzetű nők, akár a férfiak adatait vizsgáljuk. A munkanélküli ellátás nagyon alacsony százalékban jelenik csak meg (3 százalék)⁸, de a megkérdezettek általában 8–10 százaléka említi a többi jövedelemtípust. Van azonban néhány kiugró adat és természetesen van jó néhány különbség is a hajléktalan nők és férfiak jövedelemforrásai között.

Míg a férfiak viszonylag magas arányban alkalmi munkából és gyűjtögetésből, kukázásból tettek szert pénzre 2016 januárjában, a nők esetében jellemzőbb a segély, a nyugdíj és a rendszeres munka. Közmunkát is a válaszadó nők végeznek nagyobb arányban.

4. ábra: Miből éltek a hajléktalan helyzetű nők és férfiak 2016 januárjában? (%)

Munkajövedelemmel, akár alkalmi, akár rendszeres, akár közmunkáról van szó, rendelkezett a hajléktalan emberek harmada, bár a nőknél valamivel kisebb arányban (28 százalék) van jelen, mint a férfiaknál (34 százalék). Ez természetesen csak akkor igaz, ha a kukázást, kéregetést nem tekintjük munkának, pedig ezek akár a hajléktalan emberek sajtáságos munkavégzéseiként is felfoghatók – sőt, a hajléktalan emberek közül sokan ezeket tüntették fel foglalkozásukként! **A nők inkább kapnak segítséget másoktól, és élnek saját jövedelem nélkül,**

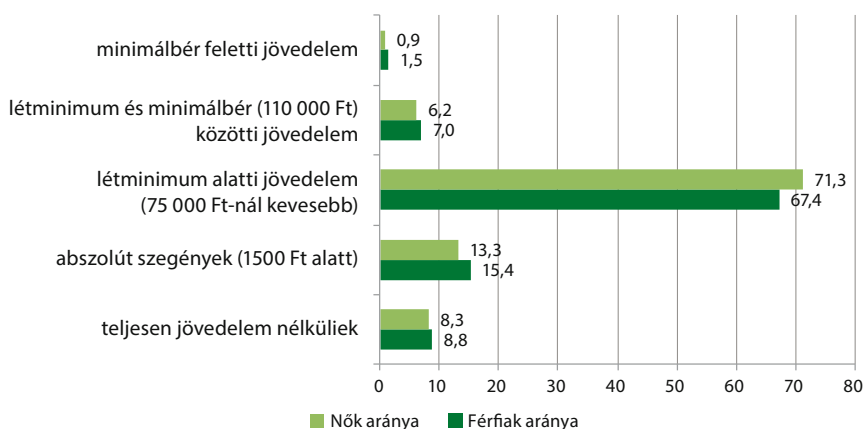
⁸ Ami persze nem meglepő, hiszen a munkanélküli ellátást csak három hónapig kaphatják azok, akiknek korábban elég hosszú időn át volt bejelentett jövedelme, ami a hajléktalan embereknek csupán egy kis csoportja számára lehetőség.

a férfiak inkább gyűjtögetnek, kukáznak. A kéregetés is nagyobb arányban jelenik meg a férfiak esetében, ami meglepő, hiszen azt feltételezhetnénk, hogy a nők az általános felfogás szerinti gyengébb nemként nagyobb empátiát tudnak kiváltani. A nők viszont egyértelműen nagyobb arányban férnek hozzá transzferjövedelmekhez (segélyhez, nyugdíjhoz, járadékhoz, még munkanélküli ellátáshoz is). Úgy látszik, hogy a szociális védőháló, a szociális juttatások a nők számára könnyebben hozzáférhetőek.

A jövedelem nagysága

A vizsgálatunkban részt vevő hajléktalan státuszú emberek jövedelmének nagyságát úgy mértük fel, hogy megkérdeztük, mennyi pénzből éltek 2016 januárjában. A válaszokat 5 kategóriába csoportosítottuk: teljesen jövedelem nélküliek; abszolút szegények, akiknek a vizsgált havi jövedelme 1500 Ft alatt volt; a létminimum, vagyis 75 000 Ft-nál kevesebb jövedelemmel rendelkezők; a létminimum és minimálbér (75 és 110 ezer Ft) közötti jövedelműek és a minimálbér feletti jövedelemmel rendelkezők. **Alig találunk különbséget a hajléktalan helyzetben lévő férfiak és nők jövedelmi viszonyai között, bár a nők valamivel rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint férfi sorstársaik.** Az abszolút szegénység, jövedelemnélküliség azonban valamivel kisebb arányban érinti őket, talán azért, mert saját jövedelem híján inkább kapnak segítséget másoktól, mint ahogy azt korábban láttuk. Ugyanakkor a létminimum alatt élők csoportjában is nagyobb az arányuk, mint a férfiaknak, míg a létminimum, illetve minimálbér feletti élők között arányuk elmarad a férfiakétól.

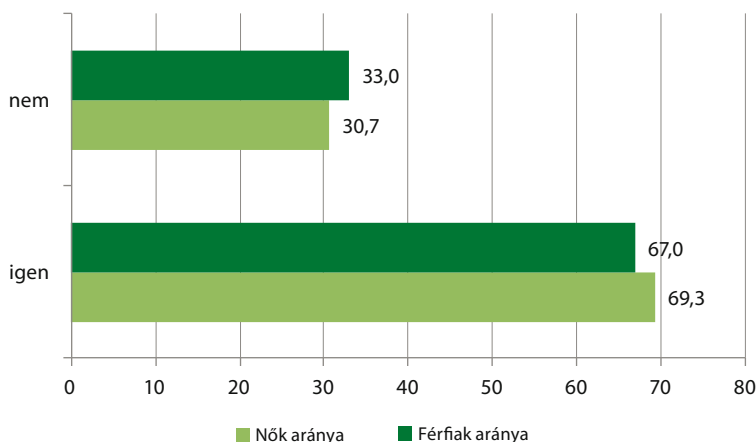
5. ábra: Hajléktalan helyzetű nők és férfiak jövedelmének mértéke 2016 januárjában (%)

Saját lakás

Korábbi vizsgálatok alapján azt gondolnánk, a hajléktalan nők esetében kevésbé jellemző, hogy korábban önálló, saját vagy bérelt lakással rendelkeztek volna, hiszen sok esetben kiszolgáltatott, lakhatás szempontjából is függő helyzetük vezet el hajléktalanságukhoz (lásd pl. Szoboszlai, 2010). Kutatásunk eredményei azonban egészen más képet mutatnak. Nincs jelentős különbség ugyan, de a megkérdezett nők valamivel nagyobb arányban számoltak be arról, mint a férfiak, hogy korábban volt önálló lakhatásuk.

6. ábra: Volt-e korábban önálló, saját vagy bérelt lakása? (%)

Kapcsolati hiányok

Minden egyén számára fontosak kapcsolataik, legyen az akár családi, baráti, szomszédsági, kollegiális stb. kapcsolat, triviális igazság: az ember társas lény. Kapcsolataink kialakítása, megőrzése, ápolása, szükség szerint elengedése mindannyiunk életének lényegi eleme. Szociológiai szemmel a kapcsolatok komoly erőforrást jelentenek. Értékük sokszor csak hiányukkal válik nyilvánvalóvá. A személyes kapcsolatok olyan tőkét jelentenek, amelyek akár pénzzé vagy egyéb tőkévé is átválthatók, és vannak helyzetek, amikor semmivel sem pótolhatók (Albert–Dávid, 2001). A kapcsolatok a hajléktalanná válásban is lényeges momentumot jelentenek. A hajléktalanságot ezért sokszor közelítik meg a kapcsolati deficitek szempontjából. Kapcsolati hiányok két irányból is jellemzik a hajléktalan embereket: egyrészt a hajléktalan helyzetbe vezető út jelentős mérföldkövei a kapcsolatok elvesztése, szétesése, a segítő háló beszűkülése, diszfunkciója, eltűnése. Másrészt maga a hajléktalan életforma is a kapcsolatok további erodálódását, jelentős átalakulását eredményezi.

Magyarországgal kapcsolatban általánosan elmondható, hogy a kapcsolathálózatok átlagos mérete kisebb, mint a nyugati országokban. A TÁRKI Magyar Ház-tartás Panel vizsgálataiból kiderül, hogy 2000-ben – saját bevallásuk szerint – a magyar nők harmadának, a férfiak negyedének nem voltak barátai (lásd Albert – Dávid, 2001), míg a hajléktalan emberek körében ekkor ez az arány közel 45 százalék volt.⁹ A baráti kapcsolatok terén a hajléktalan emberek jóval rosszabb helyzetben vannak az átlagnál. De nagyon érdekes, hogy míg a teljes lakosságban vizsgálva kevesebb az olyan férfi, akinek egyáltalán nincs barátja, addig a hajléktalanságon belül a férfiak és nők egyforma mértékben barátnélküliek.¹⁰ Az idézett vizsgálatok a barátok számát kutatják, de arra nem térnek ki, a válaszadók mit is értenek a barátság fogalmán, ami a különböző társadalmi helyzetben, kulturális közegben élők számára, területenként, lakóhelyenként és egyénenként is nagyon eltérő lehet.

A viszonylag szűk kapcsolati hálózat mellett szintén magyar jellegzetesség, hogy a családi, rokoni kapcsolatok aránya meghatározó a támogató hálózaton belül. Az – a hajléktalan emberekről – általánosan elterjedt nézet, hogy zömében elveszítik régi, így rokoni kapcsolataikat is, azonban téves. Nagyobb részük ápolja rokoni kapcsolatait, személyes és gyakori kapcsolattartásról is beszámolnak, elsősorban gyerekeikkel, szüleikkel, testvéreikkel.

Az alábbiakban a kérdőív néhány kérdésére adott válaszok mentén próbáljuk feltérképezni a megkérdezett hajléktalan élethelyzetben lévő emberek kapcsolatainak, elsősorban rokoni, családi kapcsolatainak jellemzőit.

Kutatási adataink szerint a hajléktalan emberek közel sem élnek olyan izolált, kapcsolatszegény életet, mint általában feltételezik. A hajléktalan helyzetű emberek közül pedig lényegi különbség, hogy a nők azok, akik kevésbé kapcsolathányosak, kevésbé élnek magányosan, mint férfi sorstársaik.

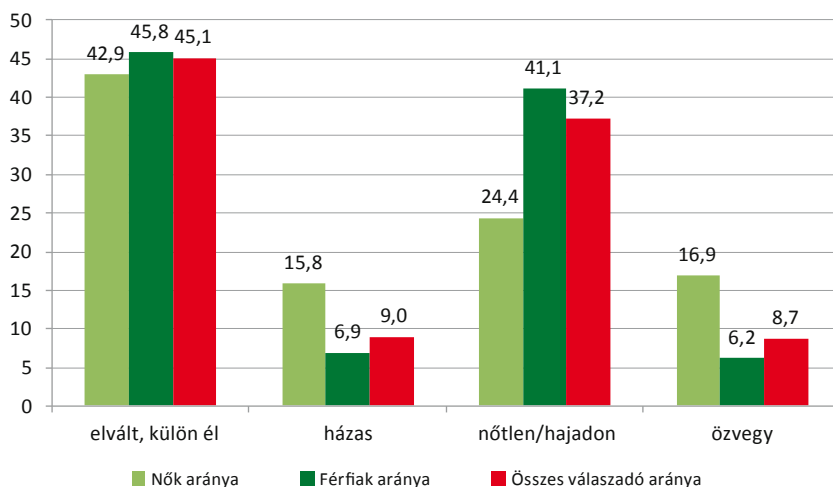
Családi állapot

Ugyan a hivatalos családi állapot még nem jelent egyértelműen társkapcsolatot vagy annak hiányát, mégiscsak alkalmas mérőeszköz arra, hogy a hajléktalan helyzetű emberek, esetünkben elsősorban az ilyen helyzetű nők kapcsolatait, illetve annak esetleges hiányait vizsgáljuk.

⁹ 2001. február 3-ai kutatásból származó adat.

¹⁰ A baráti kapcsolatok felmérésével 2001-ben foglalkozott a február 3-ai kutatás. Ekkor a megkérdezett hajléktalan helyzetű férfiak 44,8, a nőknek pedig szinte ugyanennyi, 45,6 százaléka nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nincs barátja.

7. ábra: Hajléktalan helyzetű nők és férfiak családi állapota 2016. február 3-án (%)

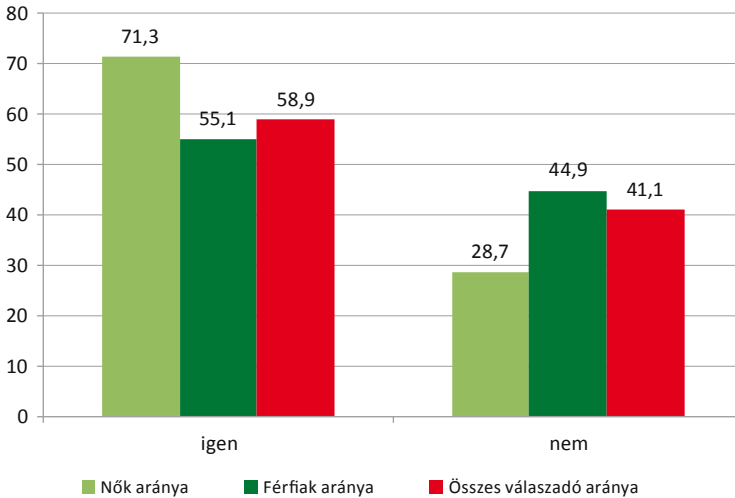

Mind az összesített adatok, mind pedig a nemek szerinti bontásban vizsgált adatok esetében szembetűnő, hogy rendkívül alacsony a házas (illetve bejegyzett élettársi kapcsolatban élők) aránya, a megkérdezett hajléktalan emberek zöme elvált, házastársától külön élő, özvegy, vagy hajadon/nőtlen. Markáns, közel 9 százalékpontos különbséget látunk, ha a magukat férjezettnek valló hajléktalan nők arányát hasonlítjuk össze a nős férfiakéval: míg a válaszadó nők közel 16 százaléka házas, addig ez az arány a férfiak esetében mindössze 6,9 százalék. Evvel párhuzamosan a hajadon nők aránya csak 24 százalék, míg a nőtelen férfiak aránya 40 százalék feletti. Bár, mint már említettük, a házas státusz nem feltétlenül jelent élő, működő párkapcsolatot (de valamikori ilyen párkapcsolatot igen), és a hajadon/nőtlen státusz sem feltétlenül jelenti aktuálisan a párkapcsolat teljes hiányát, ezek a számok azt mindenképpen megmutatják, hogy a magányos, egyedülálló hajléktalan kép a családi állapotot vizsgálva inkább a férfiakra jellemző sztereotípiá, sokkal kevésbé a nőkre. A hajléktalan helyzetű emberek között vitathatatlanul van egy markáns méretű kapcsolathiányos, nőtelen/hajadon csoport. De a férfiak és nők vonatkozó adatait vizsgálva azt látjuk: a hajléktalan helyzetű férfiak esetében inkább tipikus, hogy feltételezhetően régi traumák, életük során őket ért (kapcsolati, kontaktus) defcitek miatt zömében nem kötnek házasságot, és ez a fajta társtalanság akár hajléktalan létbe való sodródásukban is komoly tényező lehet. A megkérdezett férfiak majdnem fele nőtelen(!), de a nők körében ez csupán minden 4. válaszadóra jellemző.

Házasságkötés

Még árnyaltabbá teszi a képet, ha megvizsgáljuk, a megkérdezettek egész életükben kötöttek-e valamikor házasságot. Míg a válaszadó hajléktalan nők elsöprő többsége, 71 százaléka volt házas élete során, addig a megkérdezett hajléktalan férfiak esetében ez az arány mindössze 55 százalék. A különbség tehát jelentős. A hajléktalan férfiaknak nem csak aktuális státuszuk jellemzően a nőtlenség, de hölgy társaikhoz viszonyítva nagyobb mértékben igaz rájuk, hogy egész eddigi életük során nem sikerült házasságba torkolló párkapcsolatot kialakítaniuk.

8. ábra: Kötött-e valamikor házasságot? (%)

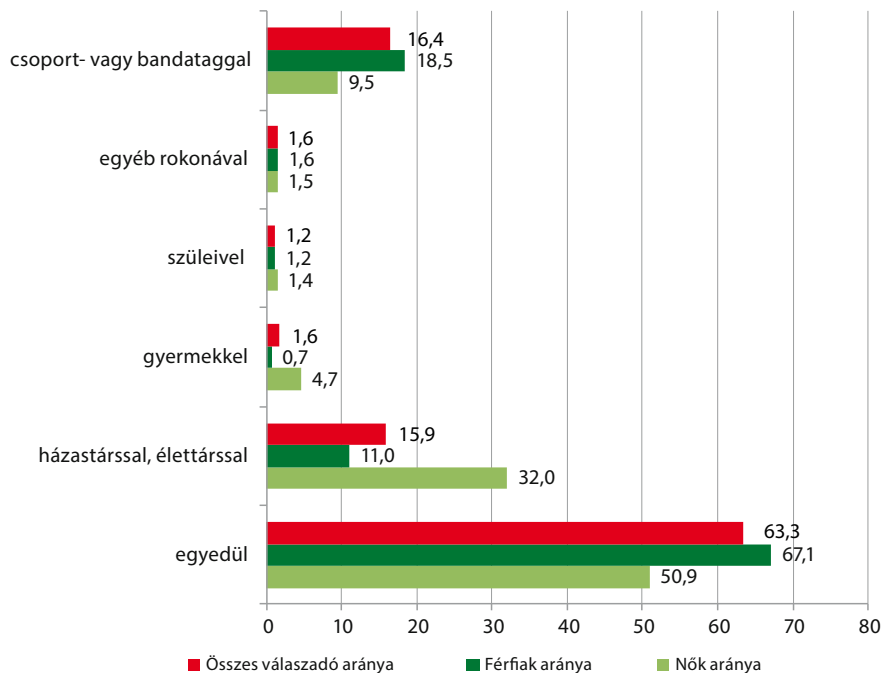

Szorosabb kapcsolatok: együttélés

Ha megvizsgáljuk a kérdést, kivel éltek együtt az adatfelvétel idején a megkérdezettek, a családi állapot vizsgálatakor levont következtetésünk nyer megerősítést. A hajléktalan nők jóval kisebb arányban élnek egyedül, mint a férfiak (nők 50 százaléka, míg a férfiaknak 67 százaléka), míg evvel fordított arányosság figyelhető meg a házastársakkal, élettársakkal együtt élők tekintetében: a nők 32 százaléka él együtt házas- vagy élettársával, míg a hajléktalan férfiaknak mindössze 11 százaléka. Ebből úgy látjuk, hogy feltételezésünk helytálló, a hajléktalan helyzetű nők kevésbé magányosak, mint a hasonló helyzetű férfiak. Csak a közterületen csoportokban, bandákba verődve élők között találunk arányaiban jóval több férfit (18,5 százalékuk), mint nőt (csupán 9,5 százalékuk), tehát a „bandázás” típusú, lazább kapcsolatok inkább a férfiakra jellemzők, vagy egyszerűen általánosságban is működik az az utcai szociális munkás kollégák által tapasztalat csoportfelállítás, melyben 2-3 férfihoz kapcsolódva él egy nő. Összességében azonban jól látható, hogy a nők hajléktalan helyzetben is sokkal nagyobb mértékben élnek

párkapcsolatban, ami a kapcsolati hálózatban egy nagyon fontos tényező, mindamelllett, hogy eleve többen kötöttek életük során házasságot. A későbbiekben azt is látni fogjuk, hogy rokoni kapcsolataikat is jobban őrzik, elsősorban közeli rokonaikkal, kiemelten a leszármazóikkal. Felnőtt gyermekével együtt élő férfi például alig van a megkérdezettek között (1 százalék alatt), míg a nők majdnem 5 százaléka gyermekével él együtt hajléktalansága idején is.

9. ábra: Kivel éltek együtt a hajléktalan emberek
2016. február 3-án Magyarországon? (%)

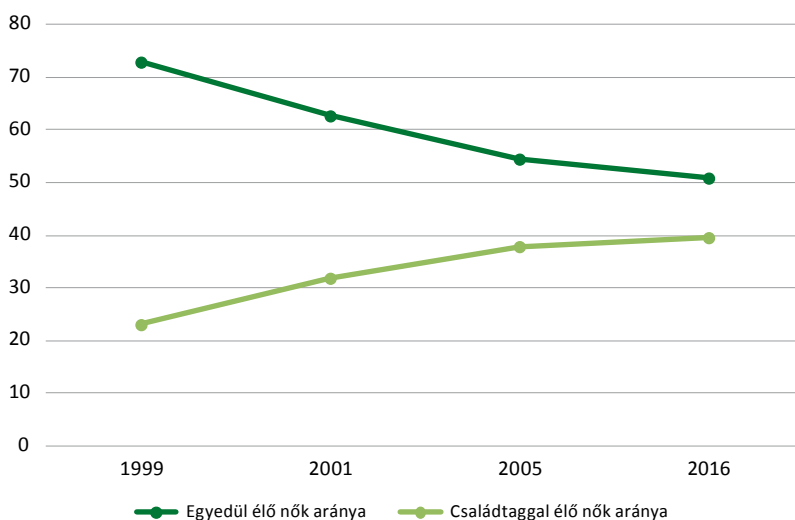

Érdekes adalék a hajléktalan helyzetű nőkre vonatkozóan, hogy 1999¹¹ óta az egyedül élők száma folyamatosan csökken, evvel párhuzamosan a családtagokkal élők száma viszont nő. Mintha a 90-es években még rájuk is illene a magányos hajléktalan kép általános sztereotípiája, de ez a 2000-es évekre erősen megváltozott. Mit mutathat ez? Talán azt, hogy a hajléktalan élethelyzetbe kerülés mögött olyan okozati rendszer áll, amely az egyén, jelen esetben a hajléktalanná vált nők működő, megtartott családi kapcsolatai sem tudnak segíteni elkerülni azt. Láthatóan az az elképzelés, hogy a magányosság, családtagoktól való elszakadás, támogatásuk hiánya, a viszonyok megromlása jelentős tényező a hajléktalanná válásban, a nők esetében nem igazán tartható, hiszen 40 százalékuk 2016-ban már családtagjával élt együtt hajléktalanként is. Az alacsony iskolázottságú,

¹¹ Az első február 3-ai adatfelvétel időpontja.

mélyszegénységben élő, jellemzően sokgyerekes családokban nagyon magas a hajléktalanok kockázata. A hajléktalan nőkre pedig jellemző, hogy termékenységük a magyar átlagnál nagyobb, és míg általában a hajléktalan emberek között az a jellemző, hogy minden 5. hajléktalan ember gyermeke is hajléktalan, a nők esetében ez kétszer olyan gyakori jelenség. (Győri, 2017a) Ráadásul ezek az adatok úgy állnak előttünk, hogy mindeközben tudjuk, a megkérdezettek nagy része mégis családi problémákat jelöl meg hajléktalanná válása okaként (a nők 36,5, a férfiak 35,5 százaléka nyilatkozta ezt 2016-ban). És természetesen az ellátórendszer változásának és a páros férőhelyek megjelenésének is szerepe van az adatok változásában.

10. ábra: Egyedül és családtaggal élő hajléktalan helyzetű nők arányának változása 1999–2016 között (%)

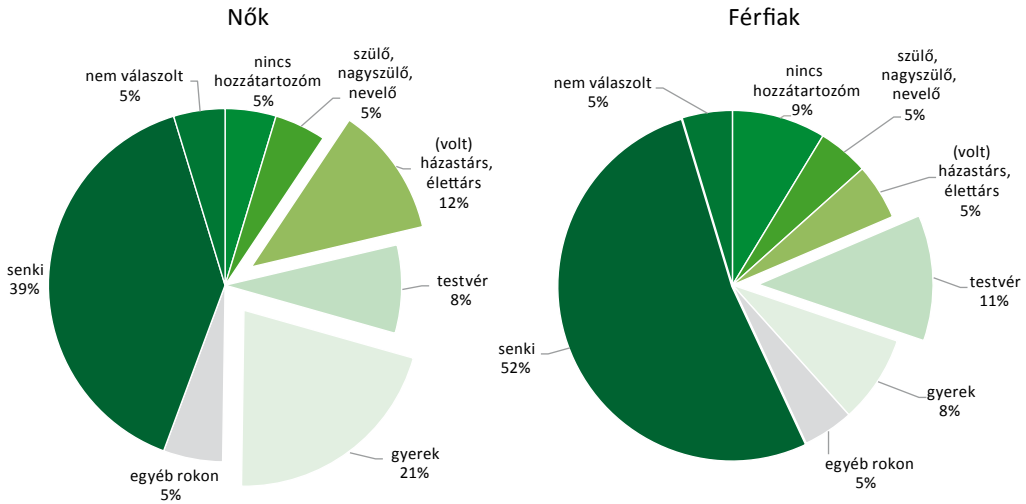
Kapcsolattartás a hozzátartozókkal

2016. február 3-án nem csak azt kérdeztük meg országsszerte a hajléktalan helyzetű emberektől, hogy kivel élnek együtt, hanem arra is kíváncsiak voltunk, vannak-e olyan hozzátartozóik, akikkel rendszeresen tartják a kapcsolatot, személyesen vagy akár egyéb módon. Tehát próbáltuk feltérképezni, hogy a hajléktalan helyzetbe került embereknek vajon tényleg megszakadnak-e korábbi kapcsolataik, elveszítik-e hozzátartozóikkal a kontaktust, ahogy ezt általában feltételezik.

A válaszokból kiderül: bár vitathatatlan, hogy a kapcsolatvesztés tényleg jelentős a hajléktalan emberek életében, hiszen mindkét kérdés esetében magas volt azok aránya, akik egyáltalán nem tartanak kapcsolatot hozzátartozóikkal (majdnem 50 százalék), és jóval kevesebben voltak, akik arról számoltak be, hogy ez azért történik, mert egyáltalán nincsenek rokonaik (7 százalék), de koránt sem

általános. Ha nemi megoszlás alapján vizsgáljuk azokat, akiknek egyetlen hozzátartozójukkal sincs kapcsolata, jelentős eltérést találunk: míg azon hajléktalan nők aránya, akik egyetlen rokonukkal sem állnak rendszeres kapcsolatban jóval az átlag alatti, addig ez a férfiak esetében az átlagnál magasabb arányú. A hajléktalan nők esetében a rokonaikkal való kapcsolatok terén is kisebb a veszteség, mint férfi sorstársaiknál.

11. ábra: Mely hozzátartozójukkal találkoznak naponta a hajléktalan helyzetű nők, ill. a férfiak? (%)

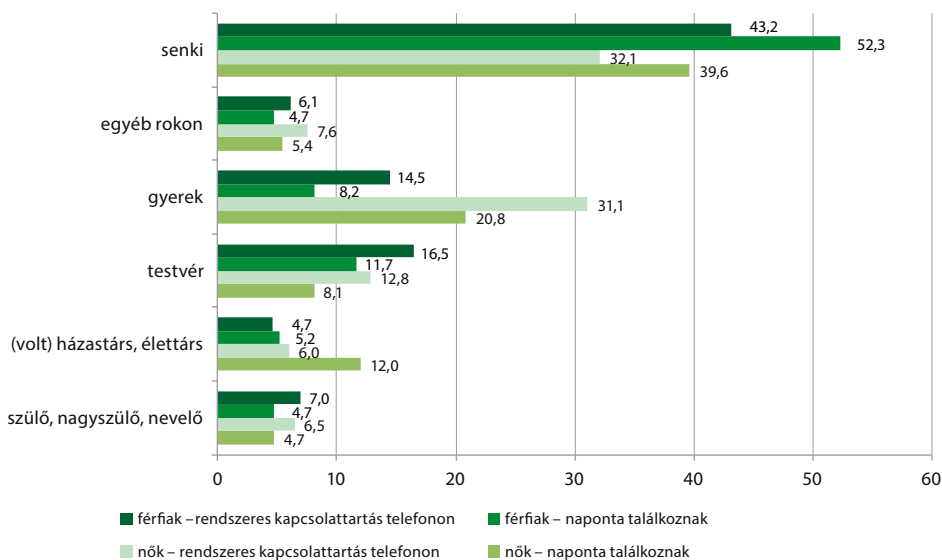
Az adatok részletes vizsgálatakor kirajzolódik, nagy különbség van férfiak és nők kapcsolattartása között. Míg a nők leginkább gyerekeikkel és párjukkal (aki lehet volt vagy aktuális házas- és élettárs is), addig a férfiak leginkább testvéreikkel tartanak szoros kapcsolatot hajléktalanná válásuk után is. Mindkét nemnél magas a rokonaikkal napi, intenzív kapcsolatot nem tartók aránya, de azért ezen a téren is nagy a különbség: míg a válaszadó nők több mint fele nap rendszerességgel találkozik hozzátartozóival, addig a válaszadó hajléktalan státuszú férfiaknál ez az arány jelentősen kevesebb, 35 százalék.

A napi találkozások kifejezetten intenzív, erős kapcsolatot jelentenek. A válaszadók lényegében együtt élnek, vagy majdnem együtt élnek megjelölt hozzátartozóikkal. Bár ez az intenzív kapcsolat markánsabban jelentkezik a megkérdezett nők körében, azért a férfiak esetében is jóval meghaladja az előzetes várakozásokat. Az adatokat nézve megint szembevetendő a korábban is már tapasztalt eltérő mintázat: míg a hajléktalan helyzetű férfiak zömében magányos farkasként élnek lecsúszásuk után és sokan még azt megelőzően is, leginkább még testvéreikkel fenntartva szorosabb kapcsolatot (talán közösen osztozva a deklasszációban), addig a hajléktalan sorba került nőkre nem ez a jellemző. Ők többségükben bizonyos rokonaikkal nagyon szoros viszonyt ápolva, valószínűsíthetően valamilyen

formában kvázi együtt élve léteznek hajléktalanná válásuk után is. A férfiakhoz képest kiemelten magas arányban találkoznak naponta gyermekeikkel.

Vannak adataink arról is, hogy a megkérdezett hajléktalan emberek mely hozzátartozóikkal tartanak rendszeresen kapcsolatot legalább telefonon és e-mailben. Ennél a kérdésnél a rendszerességet nem mi definiáltuk, a válaszadók döntésére bízunk, hogy mi minősül rendszeres kapcsolattartásnak. A legszembetűnőbb, hogy a nők kétszeres arányban tartanak kapcsolatot felnőtt vagy kiskorú gyermekeikkel, ami a hagyományos női szerep, a gyermeknevelés, a gyermek iránti felelősség továbbélése, ami a nők esetében a hajléktalan létben is rendkívül erősen megmutatkozik.¹² (Tanulmányunk későbbi részében részletes vizsgálatnak is alávetjük a feltételezhetően kiskorú gyermekkel rendelkező megkérdezett hajléktalan nőket.) A hajléktalan férfiak ugyanakkor sokkal inkább ápolják a kapcsolatot testvéreikkel, mint gyermekeikkel.

12. ábra: Hajléktalan helyzetű emberek kapcsolattartása rokonaikkal (%)

Mit is jelenthet mindez? Ahogy már írtuk, a nők még hajléktalan élethelyzetben is kevésbé magányosak, rokon szálait, kapcsolataikat jobban őrzik, mint férfi sors társaik. **A hajléktalan sorsú nők fele napi szinten tart kapcsolatot valamelyik hozzátartozójával.** A magányos, kapcsolatvesztett hajléktalan képünk így láthatóan inkább a férfi hajléktalan emberek képe – nem csoda, hiszen ők alkotják a hajléktalan emberek zömét. A kapcsolatok erodálódása, elvesztése

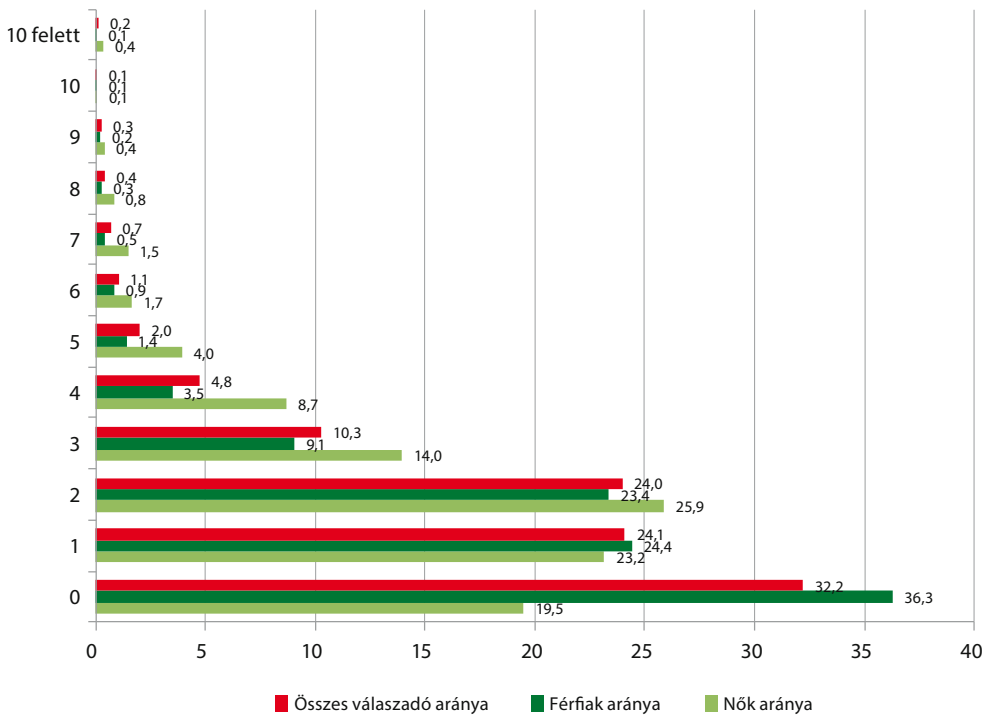
¹² Mindez úgy, hogy adatainkat kifejezetten hajléktalanszállókon és közterületen élő emberekről nyertük, ahol kiskorú gyermekek nem lakhatnak együtt szüleikkel, és a hagyományosan a hajléktalan gyermekes családok, anyák fellelhetőségi helyének számító anyaotthonokban és családosi átmeneti szállókon nem történt kérdés.

a hajléktalanná válás folyamatában vitathatatlanul jelentős tényező, bár eddigi vizsgálódásunk alapján azt mondhatjuk, mértéke az általában gondoltnál kisebb (a megkérdezettek felének van valamilyen rendszeres kapcsolata rokonaikkal; a barátokkal, ismerősökkel való kapcsolatokra a kutatás nem terjedt ki) és ami vizsgált témánk szempontjából igazán fontos, a nőket jóval kevésbé érinti, mint férfiakat. Bár a hajléktalan helyzetű emberek magas arányban (63 százalék felett) élnek egyedül (a férfiak valamivel nagyobb mértékben: 67 százalékuk, mint a nők: 51 százalékuk), ugyanakkor magas arányban őrzik rokoni kapcsolataikat is. A nők fele naponta találkozik valamely rokonával (és még a férfiak harmada is), és ennél is nagyobb arányban tartanak velük rendszeres kapcsolatot.

Gyermekek és testvérek száma

Bár közvetlenül nem a hajléktalan emberek aktuális kapcsolati hálózatáról szól, a hajléktalan emberek kapcsolataival foglalkozó fejezetben mindenképpen fontos, hogy megvizsgáljuk a „Hány gyermeke született összesen?” és a „Hány testvére, féltestvére van?” kérdésekre adott válaszokat.

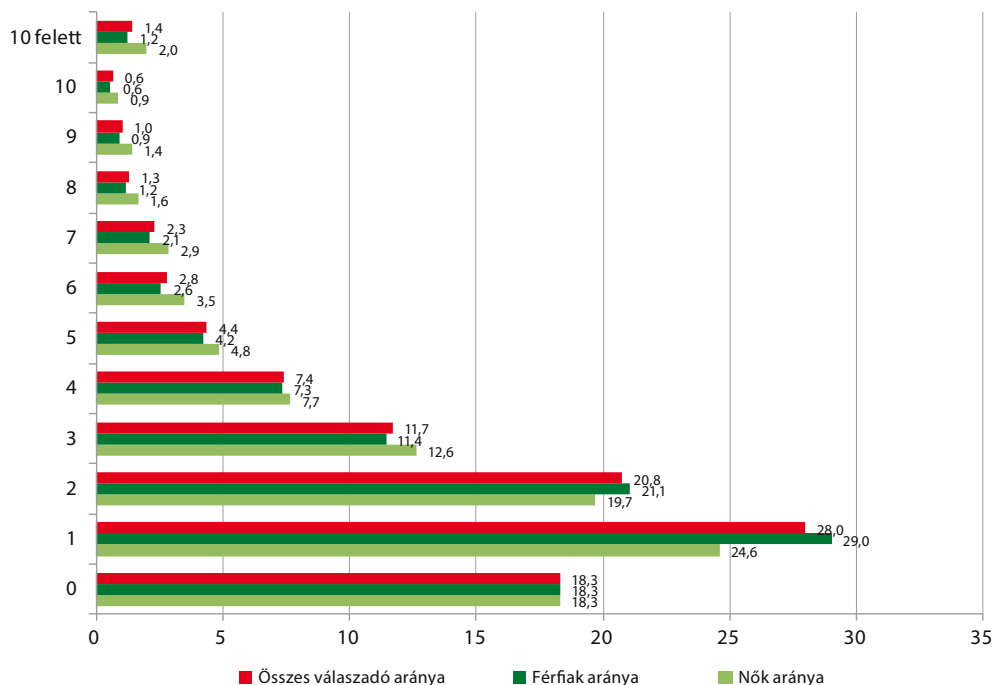
13. ábra: Hány gyermeke született összesen a 2016. február 3-án megkérdezett hajléktalan helyzetű embereknek? (%)

A hajléktalan férfiak között sokkal magasabb azok aránya, akiknek soha nem született gyermeke (36 százalék), mint a nők körében (19,5 százalék). A házasságkötésekre és a családi állapotra vonatkozó adatokkal együtt egyértelműen látszik, a hajléktalan helyzetbe került férfiak között gyakori jelenség, hogy egész életük során nem alakítottak ki szoros párkapcsolatot, és nem alapítottak családot, tehát nem hajléktalan sorsukkal kezdődött magányosságuk (sokkal inkább fordított a folyamat: kapcsolati deficitjeik szerepet játszhatnak hajléktalanná válásukban). Míg a hajléktalan férfiak között ezt tipikus, gyakori jelenség, addig a hajléktalan helyzetű nők esetében ez korántsem ilyen jellemző. Ezt támasztja alá az is, hogy míg a nők körében a legjellemzőbb csoport az 1-2 gyerekesek köre, addig a férfiaknál a gyerekteleneké.

A gyerekszámok vizsgálata során láthatunk még néhány különbséget. Míg az 1-2 gyerekes férfiak és nők összes válaszadón belüli aránya között nem látunk lényeges különbséget, 3-4-5 gyereke sokkal inkább a vizsgált csoport női tagjainak van. Ahogy a gyerekek száma nő, úgy nő ez a különbség a nők javára: Három gyermeke van a megkérdezett hajléktalan nők 14 százalékának, a férfiak kilenc százalékának, négy gyermeke van a nők kilenc, a férfiak 3,5 százalékának, míg öt gyermeke a nők közül négy százalékának született, a férfiak esetében már csak 1,4 százalékuknak.

14. ábra: Hány testvére, féltestvére van a 2016. február 3-án megkérdezett hajléktalan helyzetű embereknek? (%)

Abból kiindulva, hogy a hajléktalan helyzetű férfiak inkább állnak rendszeres kapcsolatban a testvéreikkel, mint a nők, feltételezhetnénk, hogy ennek háttérben egyszerűen az állhat, hogy több testvérük van – adataink ugyanakkor ezt nem támasztják alá. Csak az 1-2 testvérrel rendelkezők között van arányaiban egy kicsivel több férfi, egyébként jellemzően a nők között vannak nagyobb arányban nagycsaládból származók (három vagy több testvér). Az egyikük mind a férfiaknál, mind a nőknél teljesen egyenlő arányban jelen a vizsgált csoportban.

Hajléktalan anyák és kiskorú gyermekeik

Ha hajléktalan helyzetű nők kapcsolataival foglalkozunk, a hajléktalan anyák helyzetének, gyermekeikkel való kapcsolatának vizsgálatát kiemelten fontosnak tartjuk. Már csak azért is, mert a hagyományosan nőkhöz kötött szerepek között a gyermeknevelésért való felelősségvállalás az első helyen áll valamennyi európai országban, még akkor is, ha a második világháború óta eltelt évtizedek a hagyományos családmódellet megváltoztatták, a nők családtól való függetlenedésének folyamatát (defamilialisation) hozta magával.¹³

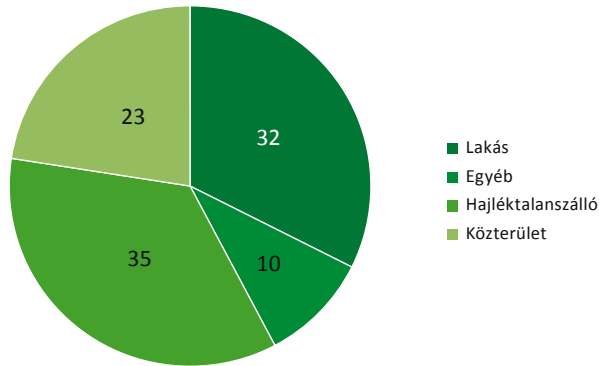
Bár olyan kérdés nem szerepelt az adatfelvételben, hogy hány kiskorú gyermeke van valakinek, az egyéb válaszokra adott kérdésekből egyértelmű, hogy több száz nőt foglalkoztat az, hogy nem ő nevelheti, nevelhette gyermekét, illetve a gyermekek visszaszerzése (51-en említették konkrétan a gyermekek elvesztésével, feladásával kapcsolatos szégyent, és legalább százan neveztek meg konkrétan életfeladatként az ő visszaszerzésüket/nevelésüket). Ha csupán a negyvenkilenc éves vagy annál fiatalabb nők csoportját vizsgáljuk¹⁴, azt látjuk, hogy 65 százaléknak, 563 válaszadónak összesen 1545 gyermeke született – egy részük még biztosan kiskorú.

Ha megnézzük azt, hogy egy évvel ezelőtt hol éltek, azt látjuk, hogy a 49 év alatti anyák (mostantól: anyák) majdnem egyharmada (181 fő) valamilyen lakásban élt, valamivel többen éltek hajléktalanszállón (197 fő), míg a válaszadók majdnem egynegyede közterületen élt (15. ábra)! Az, hogy valaki lakásban élt, természetesen nem jelenti azt, hogy gyermekei is vele éltek, de akár lehetett volna így is.

¹³ Erről még lásd: Tamási (2004).

¹⁴ Ezt a kormeghatározást két tényező indokolta. Egyrészt a magyar nők átlagosan 29,4 éves korukban szülik gyermeküket (<http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/45-atlagos-eletkor-gyermekvallalaskor>), vagyis átlagosan 47,4 korukban lesz nagykorú a gyermekük. Másfelől a hajléktalan nők 62 százaléka 50 éves vagy annál idősebb, így az ennél fiatalabb nők külön csoportként való vizsgálata többletinformációkat hordoz(hat).

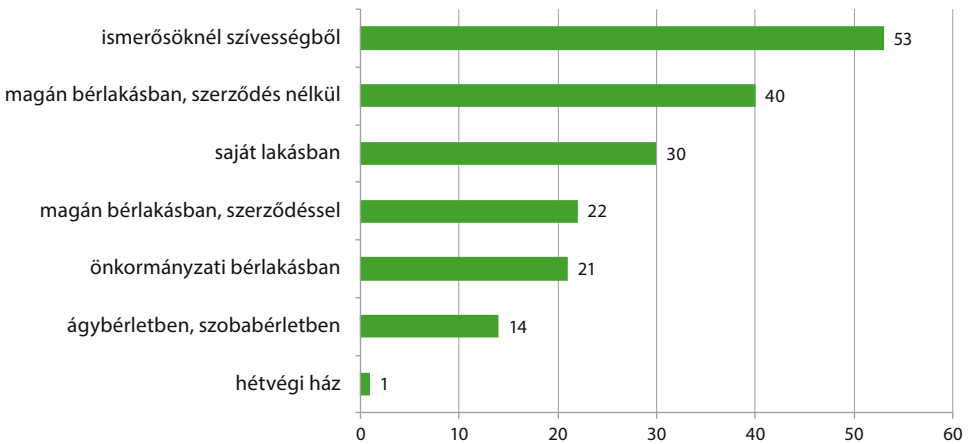
15. ábra: Hol lakott egy évvel ezelőtt? (N= 559, %)

Az is látszik ugyanakkor, hogy a lakásban élők nagyobbik része bizonytalanabb típusú lakhatásban élt – ismerősöknél, szívességből, szerződés nélküli magánbérletben vagy ágy-, illetve szobabérletben.

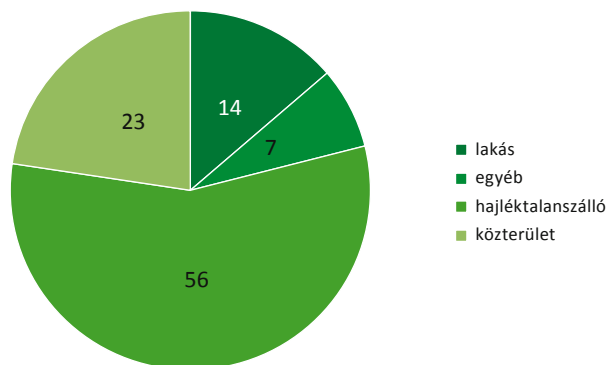
16. ábra: Hol lakott egy évvel ezelőtt?

Lakásban élő anyák (%)

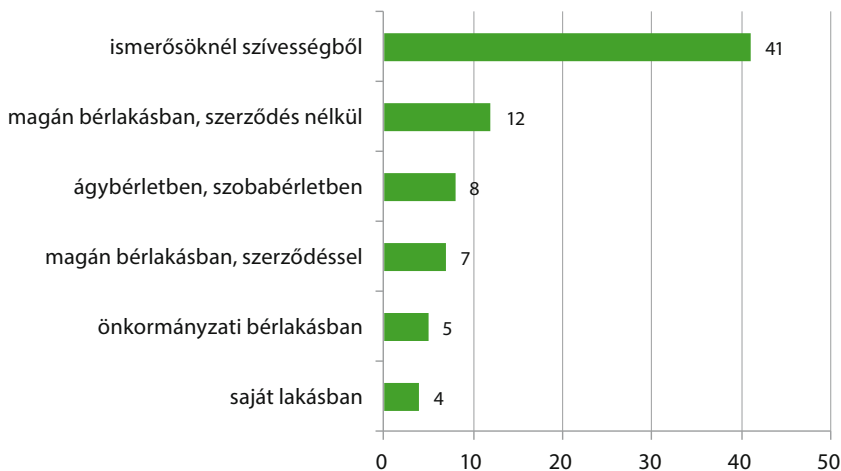

Meglepő módon a február 3-án hajléktalan élethelyzetben (közterületen vagy hajléktalanszállón) utolért anyák egyötöde nem ugyanott, hajléktalanként éjszaka kázott a vizsgálatot megelőző éjjel: 77 fő lakásban töltötte az éjszakát, 41 pedig „egyéb” helyen (többek között egészségügyi vagy szociális bentlakásos intézményben). A válaszadók közül kevesebben éltek a kérdezést megelőző éjjel utcán, mint egy évvel korábban (17. ábra).

17. ábra: Hol aludt előző éjjel? (N= 561, %)

A lakásban éjszakázók majdnem kétharmada szívességből aludt előző éjjel valahol. Ugyanakkor kevésbé valószínű, hogy a fenti lakhatások mind február 3-án szüntek meg – elképzelhető, hogy olyan élethelyzetekben élnek ezek a nők, hogy valami, akár bántalmazás, akár egyéb ok miatt nem tudnak saját, akár szerződött, lakásukban minden éjszaka pihenni.

18. ábra: Hol aludt előző éjjel?
Lakásban éjszakázó anyák (%)

Itt már sokkal kevesebb „fizetős” szolgáltatást találunk. A lakhatási szegénységben élő emberek gyakran akkor sem élnek biztonságban, ha lakásba költöznek. Breitner Péter (2016) megállapítja, hogy minden tizenkettedik hajléktalan ember, aki hajléktalanná válása után valamennyi időre lakásban is élt, súlyosan kiszolgáltatott helyzetben élt: a lakhatásért cserébe „hallgatni és tűrni kellett

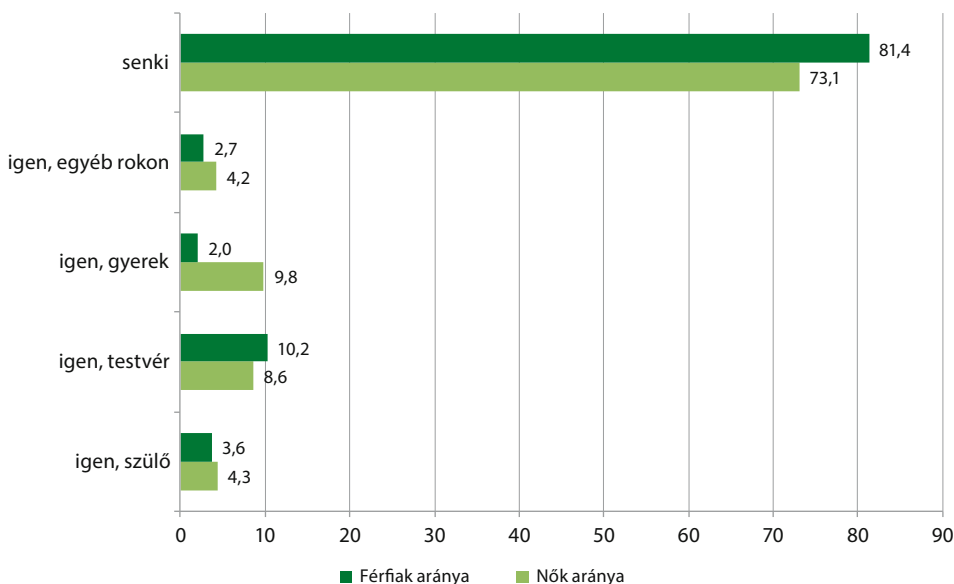
a szidásokat”, „cserébe össze kellett feküdni olyanokkal is, akikkel nem akart”, vagy „el kellett viselni a veréseket”. Ezekben az esetekben a külső kényszer és az önkéntes felajánlás határai könnyen elmosódnak – hiszen a lakhatás külső kényszer, amiért bizonyos áldozatokat vállalni kell... Lényegesen több nő vállalt ilyen „áldozatot” a lakhatásért cserébe (12,8 százalék vs. 5,6 százalék).

A 49 év alatti hajléktalan anyák közül 159-en (18 százalék) mondta azt, hogy napi rendszerességgel találkozik gyermekével, 223 (26 százalék) pedig ugyan nem találkozik, de napi (telefonos, internetes) kapcsolatban van velük – vagyis 44 százalék napi szintű kapcsolatban áll gyermekeivel. Mindössze 46 olyan anya volt, akinek a (nagykorú) gyermeke is hajléktalan jelenleg vagy volt élete egy szakaszában, és közülük is 12 él együtt gyermekével.

Rokonok hajléktalansága

Ha már a különböző családi kapcsolatok vizsgálatánál tartunk, vegyük górcső alá a megkérdezett hajléktalan helyzetű emberek rokonainak hajléktalanságát is.

19. ábra: Szülei, testvérei, gyermekei közül valaki lakik-e vagy lakott-e hajléktalanszállón vagy közterületen? (%)

Zömüknek, közel 80 százaléknak egyetlen rokona sem volt soha hajléktalan helyzetben. Az a 20 százaléknyi válaszadó, akinek korábban vagy jelenleg élnek rokonai hajléktalanszállón vagy közterületen, elsősorban testvéreik esetében számolnak be erről. Ha nemi bontásban vizsgáljuk az adatokat, ismét komoly különbségeket találunk a nők és férfiak esetében. Kirívóan magas azon nők aránya, akik gyermeküket is hajléktalannak vallják. Míg a férfiak mindössze két százalé-

ka számolt be gyermekei hajléktalanságáról, a nők körében ez az arány közel tíz százalék! A férfiak szintén tíz százalékos arányban testvéreik hajléktalanságáról számoltak be. Hasonló különbséget már a rokonokkal történő napi kapcsolattartást firtató kérdésre adott válaszok között is találtunk.

Még egy jelentős eltérés található: a nők a férfiakénál nagyobb arányban jelezték, hogy egyéb rokonaik (tehát nem testvérük, szülőjük vagy gyermekük) élnek/éltek hajléktalan helyzetben, és jóval kisebb arányban azt, hogy egyetlen rokonuk sem volt hajléktalan (a nők 73 százaléka, a férfiaknak 81 százaléka válaszolta ezt). Mindebből úgy tűnik, a hajléktalan helyzetű nők jó része nem egyedül áll evvel a problémával, hanem családjában másokat is érint a hajléktalanság. A férfiaknál ez a halmozódás kisebb mértékű.

A hajléktalan helyzetben élő nők érzelmvilága

A 2016. évi február 3-ai adatfelvétel különleges volt abból a szempontból, hogy nem csak a már eddig elemzett „kemény” adatokra kérdeztünk rá, hanem próbáltuk a hajléktalan helyzetű emberek érzelm- és gondolatvilágát is megragadni valamilyen módon. Ezért megkérdeztük, mire büszkék, mit bántak meg, mit szégyellnek, milyen feladat áll még előttük az életükben, mit szeretnek. Ezen kérdések mentén tanulmányunk elsősorban a hajléktalan nők személyes világát próbálja megrajzolni a következőkben.¹⁵

Büszkeség

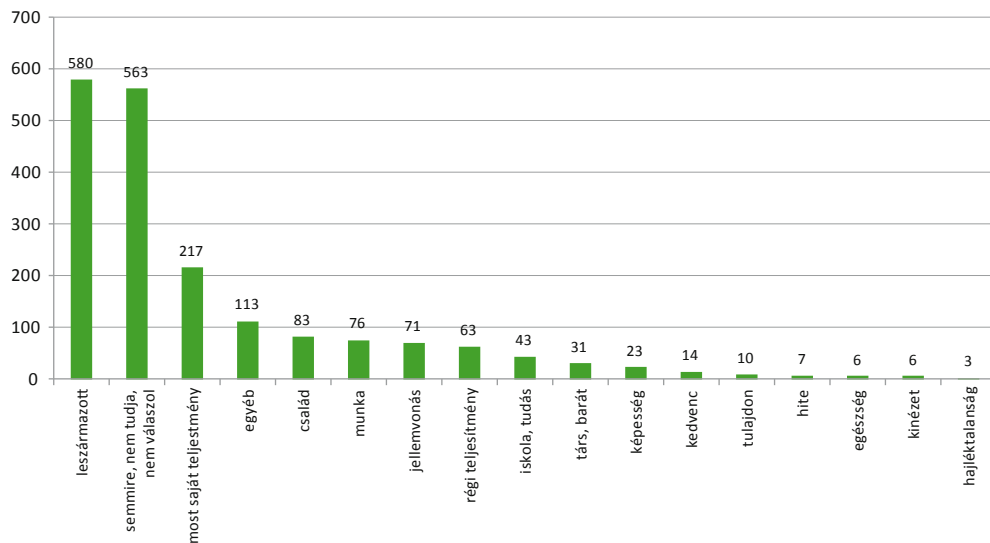
A „*Van-e valami, amire büszke?*” kérdésre a hajléktalan nők sokkal aktívabban válaszoltak a férfiaknál (akik közül 48 százalék vagy nem válaszolt, vagy azt válaszolta, hogy „semmire”). (Lásd 20. ábra.)

Abból az 1909 nőből, aki válaszolt a kérdésre (akár úgy, hogy a „nem válaszol” lehetőséget választotta), többen mondták, hogy a leszármazottaikra (gyermekeikre, unokáikra) büszkék, mint akik semmire, vagy nem tudják, hogy büszkék-e valamire. Többen nem csak arra büszkék gyermekeikkel kapcsolatban, hogy megszülték őket, hanem arra is, hogy felnevelték, tanították, akár egyedül is őket („*felneveltem a gyerekeimet*”, „*gyermekeim egyetemet végeztek*”, „*fiamra – vill. mérnök*”, „*fiaim érettségijére*”, „*fiam tanulmányi eredményeire*”, „*hogy a gyerekeim megállnak a saját lábukon*”). Ezt követi (számosságában lényegesen elmaradva) valamely mostani teljesítmény (pl. „*már 3 hónapja nem iszom*”, „*nem iszom, nem kávézom*”, „*arra, hogy talpra álltam*”, a „*jég hátán is megélek*”, „*élek!*”, „*hogy nem*

¹⁵ E tanulmányrész Győri Péter (2017b) ugyanezt a kérdést a teljes mintán feldolgozó elemzésére reflektál, amely jelen pillanatban csupán kéziratban érhető el. A férfiakal/teljes mintával kapcsolatos számok is az ő számításain alapulnak.

vagyok az utcán és dolgozok. Hogy tudok félrerakni egy kis pénzt”, „nem voltam büntetve”).

20. ábra: Van-e valami, amire büszke? (nők, fő)

A család válasznál jellemzően a felmenőket, származást vagy a párkapcsolatot említették („Apámra, mert felnevelt”, „36 évet lehúztam az élettársam mellett”, „anyai nagymamám”, „szeretteim”...).

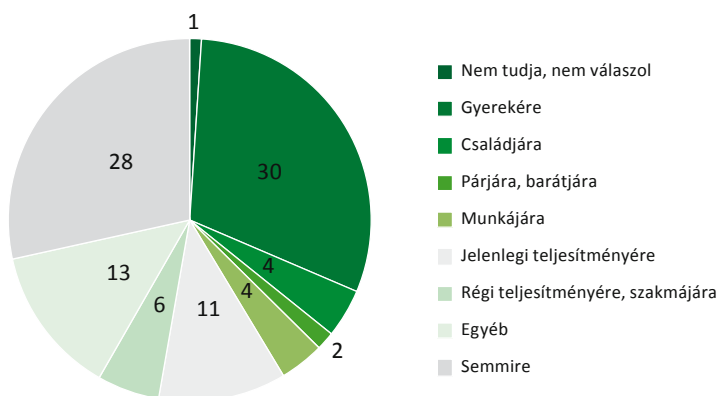
A képességek között (23 válasz) többnyire a női léttel összefüggő, általában női szerepeknek megfelelő képességeket említettek, mint pl. „főztömre”, „hímző tudományomra”, „szépen rajzolok”, „hangom”, „szépen éneklek”, „jó kommunikációs készség”, ám elvétve találkozhatunk „okos vagyok”, „egyedül is megélelem” ill. „több nyelven beszélek” válaszokkal.¹⁶ A kinézetet („a hajam”, „nőiességem”) mindössze hatan választották, és kb. ugyanennyien említették a tisztaságot.

Összességében a nők esetében azt látjuk, hogy a válaszadók legnagyobb csoportja valamilyen emberi kapcsolatára (család, gyerekek, barátok) büszke, és bár a nem hajléktalan emberek számára talán meglepő, sokan büszkéek arra, amit hajléktalanként elértek („még mindig talpon vagyok”, „nem adom fel soha”, „ebben a helyzetben is ember maradtam”, „nem csúsztam tovább a lejtőn”). Ezek mindenképpen olyan erősségek, amelyre a támogató munkát is alapozni lehet.

¹⁶ „Nagyon is igazad van abban, hogy műveltségen általában ezeket értik – jegyezte meg Darcy. – Nem egy nőt műveltnak neveznek, csak azért, mert erszényt horgol vagy párnát hímez. De nem értek veled egyet... Senkit sem tekinthetünk igazán műveltnak, aki nem áll magasan fölötte az átlagnak. Egy nőnek alaposan értenie kell a zenéhez, énekhez, rajzhoz, tánchoz, a modern nyelvekhez, hogy megérdelemje ezt az elnevezést. (...), de van valami, ami még lényegesebb, az, hogy sokoldalú olvasással művelje az elméjét” (Jane Austen: Büszkeség és balítélet, I. könyv, 8. fejezet 22. o)

A 2016. évi február 3-ai kutatás és Jane Austen híres könyve között felmerülő gondolati párhuzamokat lásd még: Győri Péter (2017b).

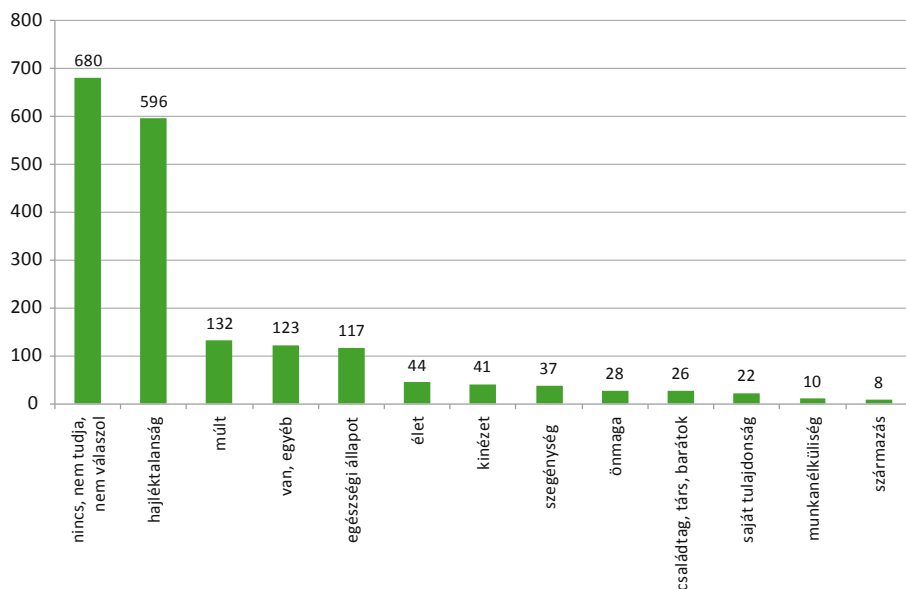
21. ábra: Van-e valami, amire büszke? (nők, %)

A teljes válaszadói körrel összehasonlítva azt látjuk, hogy több nő büszke a gyerekére (20 százalék vs 16 százalék) és jóval kevesebben vannak körükben, akik azt választották, hogy semmire sem büszkék (33 százalék vs 48 százalék), mint a hajléktalan férfiak között. Valamivel többen említették a munkájukat (5 százalék vs 4 százalék) illetve jelenlegi teljesítményüket (13 százalék vs 10 százalék) és régi teljesítményüket, szakmájukat (9 százalék).

Szegyén

22. ábra: Van-e valami, amit szégyell? (nők, fő)

Arra a kérdésre, hogy „*Van-e valami, amit szégyell?*”, a válaszolók (1861 nő) legnagyobb csoportja (672 fő) azt mondta, hogy „*nincs*”, illetve nem tudja, vagy nem kívánt válaszolni. A tényleges szégyent megfogalmazók legnagyobb csoportja, 596 nő, a hajléktalanságát említette: a legtöbben a hajléktalanságot magát, de volt, aki ennél jobban körülírta, és azt válaszolta, hogy „*sátorban lakok az erdőben*”, „*kint alszunk*”, „*kint kell ülni*”, „*szállón élni*”, mások az evvel összefüggő életmódot (pl. „*azt, hogy guberálok*”, „*a kukázást*”, *prostitúciót, kéregetést*) szégyellik.

132-en említettek valamit a múltjukkal kapcsolatban – a legtöbb válasz (51 eset) azt szégyelli a múltjában, hogy elvették tőle a gyermekét, illetve nem ő nevelheti, nevelhette („*kislányomat elvették, mert gyerek voltam*”, „*7 gyereke van, mindet a kórházban hagyta*”, „*a legkisebb gyermekem nevelésének átadása anyámnak*”, „*állami gondozásban van gyermekem*”, „*elhagytam a gyerekeim*”, „*nem látogattam a gyerekeimet*”, „*nem nevelhetem a helyzetem miatt a gyerekeimet*”), s további heten mondtak valami, a gyermekeikkel kapcsolatos dolgot („*nem tudom támogatni a lányomat*”, „*a gyerekeim elfordultak tőlem*”, „*gyerekeim előtt szégyeltem magam*”). 8 esetben említették a börtönt, illetve hasonló arányban az iskolai végzettség hiányát („*azt, hogy csak négy osztályom van*”, „*nem tudok olvasni, írni*”, „*nem tanultam sokat*”, „*nem bírtam az iskolát befejezni*”).

117 nő említette az egészségi állapotát – több mint a felük valamilyen szenvedélybetegséget (50 fő az alkoholt „*sajnos alkoholista vagyok*”, illetve „*sajnos valamikor izsom!*”, 6 fő pedig drogot, szipuzást). Érdekes, hogy hét fő az öregségét szégyelli, vagy azt hogy „*öregségemre hajléktalan vagyok*”. Néhányan említették csupán, hogy szégyenkeznek valamilyen pszichiátriai betegség, depresszió miatt, míg páran az inkontinenciát szégyellik („*olykor bepisil*”, míg egyeseknél halmozódik, pl. „*epilepsziám miatt, amikor roham miatt vizeletürítésem van*”). Egy nő írta a menstruációt. Ez utóbbiak utalhatnak arra is, hogy – köztéri wc-k híján – az éjjeli menedékhelyen vagy közterületen éjszakázók számára nehézséget jelenthet a napközbeni intim higiénia megoldása, de a nőiség csorbulására is. Egy válaszadó szégyelli magát azért, mert „*nem lehet gyereke*”.

44 fő „*az életét*” szégyelli – ami vonatkozhat jelen állapotára, de arra is, hogy már a gyerekkoruk sem volt felhőtlen („*intézet*”, „*szüleim által tönkretett gyerekkorom*”, „*édesanyám nem vállalt*”, „*azt, hogy megszülettem*”). 42 fő említette a kinézetét, mint amit szégyell – a legtöbben a „*kövérseget*” illetve a fogaikat („*kiesetek a fogaim*”, „*fogaimat meg kellene csinálni*”), valamint a testi higiénia hiányát említették („*tisztátlanságom*”, „*amikor piszkos vagyok, nem tudok fürdeni*”, „*koszos vagyok*”, „*nem megfelelő ápoltság*”)¹⁷. Többen más dolgokkal együtt említették a testüket: „*a családom, a testem, meg az életem*”. Többször ugyanannyian szégyellik a kinézetüket, mint amennyien büszkék annak valamely aspektusára.

¹⁷ A hajléktalan emberek és a (városi) tisztaság, higiénia kapcsolatát boncolgatja Török és Udvarhelyi (2005), és rámutat a tisztaság és a „nem kívánatos csoportok tisztátalanként kezelése” közötti összefüggésekre.

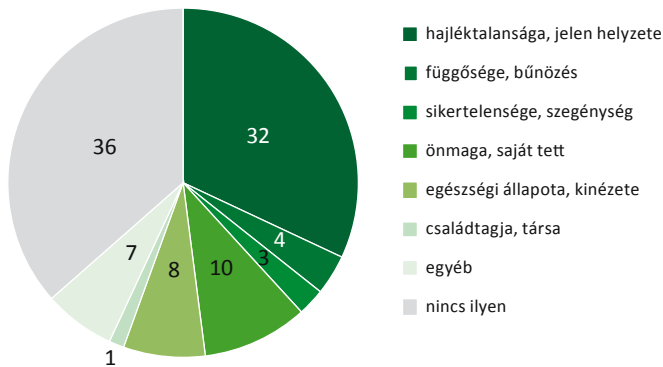
37 fő a szegénységet, illetve ennek következményeit szégyelli („a csóróságot, ahogy élek”, „a szegénységet és hogy másokra vagyok utalva”, „szegénység, lyukas ruha”, „kevés a fizetés”, „szegénység-hajléktalanság” vagy „nincs pénzem, így kell élni”). Tíz fő pedig a munkanélküliségét, illetve azt, hogy „nem tud dolgozni”.

28 fő válaszolta azt, hogy önmagát szégyelli („magamat”, „önmagam”, „saját magamat”). 26 fő szégyenkezik valamilyen emberi, de nem a gyermekével való kapcsolata miatt – jellemzően a szülők és testvérek, 6 esetben pedig a párkapcsolat(ok) miatt.

A saját tulajdonságok (22 fő) között megjelenik a „butaság”, a „hirtelen felindulás”, a „gyávaság”, a „rendetlenség”, „lustaság”, az „időnkénti döntésképtelenség” és a „nagy a szám”.

Egy kérdőív nem a legalkalmasabb vizsgálati módszer a traumás élmények feltárására, ám páran mégis ilyen eseményről számoltak be: „hogyan voltam otthon, amikor a férjem öngyilkos lett”, „szinte minden napos szexuálisan aberrált zaklatásokat, szeméremérintéseket”...

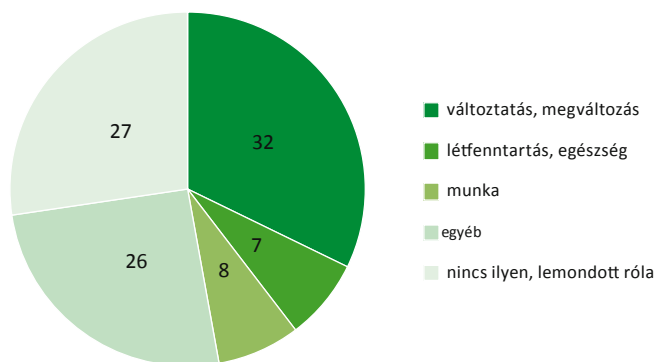
23. ábra: Van-e valami, amit szégyell? (nők, %)

A teljes adatfelvétel adataival összehasonlítva azt látjuk, hogy a nők a hajléktalan élethelyzetben lévő férfiaknál jóval inkább szégyenkeznek – sokkal kevesebben mondták azt, hogy nincs miért szégyenkezniük, vagy nem tudtak, illetve nem akartak a kérdésre válaszolni (53 százalék vs 36,5 százalék)! Sokkal nagyobb arányban szégyellik a hajléktalanságukat (32 százalék vs 23 százalék), önmagukat, saját tettüket (8 százalék) illetve kinézetüket, egészségi állapotukat (4 százalék), ugyanakkor kevésbé függőségüket, börtönviselt múltjukat (5 százalék), sikertelenségüket, szegénységüket (6 százalék).

Van-e valamilyen feladata az életében?

24. ábra: Van-e valami feladata az életben? (nők, %)

A 2299 megkérdezett hajléktalan élethelyzetben levő nő 82 százaléka, 1894 fő, válaszolt a fenti kérdésre. Ez a teljes válaszadókénál (73 százalék) lényegesen nagyobb arány – még akkor is, ha a „nincs” válaszok közel azonos mértékben fordultak elő (30 százalék). Az összes válaszadóhoz képest valamivel kevesebben szeretnének változtatni, megváltozni (36 százalék), illetve „létfenntartani”, egészséggel kapcsolatos feladatot (11 százalék), viszont jóval többen beszéltek más, a korábbi válaszok alapján a nőkre talán inkább jellemző feladatokról, gyerekekkel, unokákkal kapcsolatos feladatokról (282 fő), és párkapcsolatról (32 fő).

„Boldognak látni, míg lehet, a páromat”, „igazi társ”, „egy férfit találni, akivel élhetek”, „párommal boldogan leélni az életem”, „élettársammal boldogan élni”, „élettársamat talpra állítani”, „elfogadtatni magam a férjemmel”, „férjemről gondoskodni”, „páromat ápolni”, „szerelmemet az életre nevelni és legyen önbizalma”, „élettársam rendben tartani”

Érdekes, hogy több hajléktalan nő érzi úgy (vagy realisabbnak?), hogy a gyerekeivel, unokáival kapcsolatban tűzzön ki célokat, mint a lakhatással kapcsolatban (255 fő). A gyerekekkel kapcsolatos célok között fej-fej mellett beszéltek a gyerekek felneveléséről (49 fő) vagy konkrétan a gyerekek „visszaszerzéséről” (46 fő) – vagyis majdnem száz olyan hajléktalan nő válaszolt, aki szeretné saját maga nevelni gyermekeit!¹⁸

¹⁸ Ennél többen is lehetnek, mert az olyan válaszokat, amelyekből nem volt egyértelmű, hogy kiskorú gyermekről lehet szó (pl. „újból gyerekeimmel lenni”, vagy „gyermekeimet újra látni”) itt nem vettük figyelembe.

„Gyerekeimet visszahozni”, „gyerekeimet kihozni állami gondozásból”, „kislányomat magamhoz venni”, „unokámat elhozni a nevelőszülőktől”, „gyermekeimet visszakapni”

Sőt, 14 nő említette, hogy szeretne gyermeket szülni! A többiek (mintegy 100 fő) beérnék avval, hogy „gyerekeimmel találkozni”, „*unokáimat látni felnőni*”, „*közelebb kerüljek a gyerekeimhez*”, „*boldognak látni gyermekeimet!*”. Meglepően sokan említettek a gyerekekkel, unokákkal kapcsolatban támogató szülői, nagyszülői feladatot: „*a gyerekem jövőjének biztosítása*”, „*gyerekeket támogatni*”, „*segíteni az unokák felnevelésében*”, „*fiamat segíteni anyagilag*”, „*még két gyermekem kell támogatnom*”, „*gyerekeimet útjára indítani*”. Úgy tűnik, hogy attól, mert valaki hajléktalan élethelyzetben él, még ugyanúgy feladatának érezheti a gyermekei támogatását, mint a szerencsésebb helyzetű anyatársak. Másfelől azt is gondolhatjuk, hogy a társadalom nőikkel kapcsolatos elvárásai (pl. „mindig a gyermek az első”) olyan mértékben uralkodnak, hogy még a legrosszabb helyzetben lévő nők is gyermekeik boldogulásán ügyködnek sajátjuk helyett. Emellett a magyar társadalom egészére is jellemző a gyermekcentrikusság. A gyermekek sokáig, még felnőtt korukban is való támogatása – akár a szülők erején, valós anyagi lehetőségein felül is – olyan magyar norma, amely szegénységben, mélyszegénységben élők körében is tapasztalható és melyet a hajléktalanná válás során is magukkal visznek az emberek.

Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?

Érdekes, hogy míg személyes életükben 255-en említettek gyerekeikkel, unokáikkal és 32-en párkapcsolatos életfeladatot, addig a „*Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?*” kérdésre jóval kevesebben választották ugyanezeket (59 és 24 válaszadó – „*volt férjemet megváltoztatni, hogy újra együtt lehessünk*”, „*a férjemmel maradnék*”), és jellemzőbbek voltak a pénzzel, megélhetéssel (268 fő – „*mindenkinek legyen biztos megélhetése*”, „*pénzt a szegényeknek*”, „*pénztárca-barát élelmiszerárak*”, „*segélyezési rendszer*”, „*megélhetési jövedelmek*”), lakással, lakhatással (236 válasz – pl. „*olcsó albérlet*”), illetve munkával (134 fő – „*több munkahely*”, „*munkahely teremtése*”, „*Kétkezi segédmunkásoknak egy műszakot*”, „*magasabb bért*”, „*teljes foglalkoztatás visszaállítani*”, „*több pénzt adnék a közmunkásoknak*”, „*minimálbért emeljék meg*”) kapcsolatos válaszok. E három persze nem független egymástól, ahogy a válaszokban is sokszor keveredett: „*aki dolgozni akar legyen munkája, és olyan fizetése, amiből meg tud élni, lakást fenntartani*”, „*mindenkinek legyen lakása, munkája*”, „*minden rászorultnak adnék lakást és megfelelő jövedelmet*”, „*ha dolgozol, meg tudjak élni, és nem közhasznúként dolgozni*”, „*munka, fizetés kell*”, „*több fizetés, segély, lakás, munka*”, „*magasabb fizetés, ami elég a megélhetéshez*”... Bár sokszor vádolják avval a hajléktalan embereket, hogy „ingyen lakást” szeretnének, a hajléktalan nők e válaszaiból nem ez látszik. Sokkal inkább az, hogy a jelenleg számukra elérhető munkalehetőségek sem biztosítanak

akkora jövedelmet, amelyből a lakhatásukat önállóan, a hajléktalanellátó rendszeren kívül biztosítani tudnák!

Külön érdekes számunkra, hogy a változtatási javaslatok között az általános vagy személyes célok mellett megjelennek olyan szakszerű rendszerszintű javaslatok is, melyeket különböző társadalmi mozgalmak is zászlajukra tűztek, mint pl. „mindenkinek lenne lakása”, „több önkormányzati lakás”, „bérlakásokat építsenek, ne foci pályákat!” „Az Alkotmányban visszaállítani a lakhatási jogot”, „lakhatáshoz való jogot”, „lakáslehetőséget mindenkinek”, „szociális bérlakások számának növelése”, „törvényt a megélhetésért”. Talán maguknak az érintetteknek a hangja ily módon is eljut a szélesebb nyilvánosság és a döntéshozók elé.

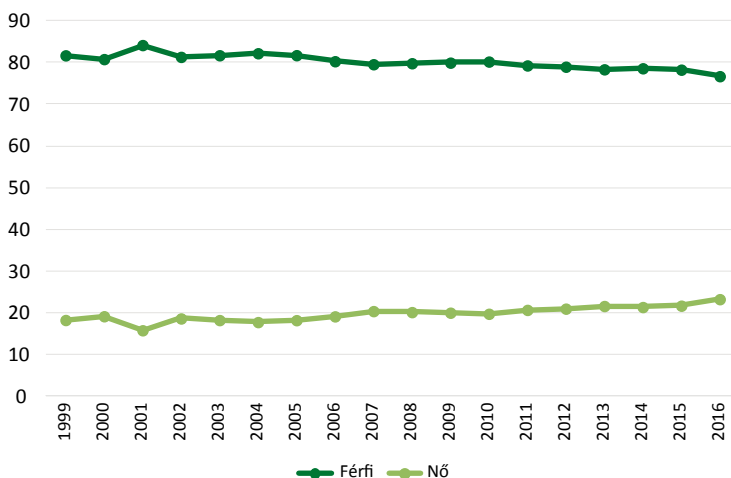
A gyerekekkel kapcsolatos válaszokban keverednek az általánosan megfogalmazott változások („ne legyenek árva gyerekek”, „a gyerekek biztonsága”, „ha egy család van ami jó és a gyerekek nincsenek veszélyben, ne válasszák szét őket”) a személyes történetekkel („gyermekem álmát valósítanám meg”, „kapcsolat a gyerekekkel”, „mindent odaadnék, ha láthatnám a gyerekeim”, „hogy nálam legyenek a gyermekeim”, „soha nem adnám oda a gyerekeimet nevelő szülőknek”), és egyértelműen ez utóbbiak dominálnak.

A válaszokban megjelennek a női lét egyéb fontos aspektusai, pl. „nők bántalmazása” „külön tenném a női szállót a férfiaktól”, „több fizetést a nőknek”, „nők 55 évesen mehessenek nyugdíjba”, illetve kevésbé konkrétan az erőszak, illetve „erőszak mindenféle formáját (elkit is)”, „az, hogy senki se bántson senkit”, „bezárnám azokat, akik másokat bántanak”...

Nők hajléktalan helyzetben – zárszó helyett

Tanulmányunkkal igyekeztünk láthatóvá tenni a magyarországi hajléktalan helyzetű nőket, akikről a hajléktalan emberek közötti kisebbségi jelenlétük miatt rendszerint nem beszélünk külön. Ha a hajléktalan nők részarányáról van szó, Magyarországon évtizedek óta ugyanaz az adat kerül elő: a hajléktalan emberek nagyjából 1/5-ét teszik ki a nők. Európa legtöbb országában szintén hasonló adatokkal találkozunk – bár elég nagy a szórás. Ha alaposan megvizsgáljuk a Február 3-a Munkacsoport szervezésében 1999 óta minden évben ugyanazon a téli napon lefolytatott kutatás során kapott adatokat, valóban azt látjuk: a megkérdezett válaszadók nagyjából egyötöde nő.

25. ábra: Magyarországi hajléktalan helyzetű emberek nemi magoszlása 1999–2016 között (%)

Mint a grafikonon jól látható, a hajléktalan emberekben belül a nők részaránya alapvetően 20 százalék körül mozog, de fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet a lassú, és lényegében folyamatos emelkedésre: a 2001-ben mért legalacsonyabb, 16 százalékos arány 2016-ig 23 százalékra kúszik fel. Bár általában a nők aránya a hazai hajléktalanságon belül stabilnak látszik, valójában folyamatos az emelkedés. Emellett feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy részarányuk meghatározása a február 3-ai kutatás segítségével biztosan szűkebb adatot eredményez a valóságnál:

- hiszen a megkérdezettek közül kimaradnak az anyaotthonban és családos otthonban kisgyerekekkel együtt élő otthontalan nők,
- a hajléktalanszállókra fókuszáló kérdezés a szállón rendelkezésre álló férőhelyi adottságok miatt önmagában is adatorzító hatású¹⁹,
- a női hajléktalanság felmérését erősen megnehezíti a körükben nagyarányúnak tartott látens hajléktalanság.²⁰

A hajléktalan nők részaránya más európai országokban is a magyarhoz hasonlóan alakul és stabilan jelentősen a hajléktalan férfiak aránya alatt marad. Az Európai Unió tagállamaiban összességében 25-30 százalékra becsülik a hajlékta-

¹⁹ A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI) szállásnyújtó intézményeiben pl. 2017. február 3-án a válaszadók 34 százaléka nő volt (Fehér 2018), ugyanakkor értelemszerűen azokon a településeken, ahol nincs női szálló, a nők aránya 0% is lehet!

²⁰ Ezt valószerűsíti pl. az, hogy a BMSZKI más típusú intézményeiben (nappali melegező, lakhatási tanácsadó iroda, stb), ahol nem történik adatfelvétel, még ennél is magasabb a nők aránya, akár 45%, sőt, 59%. (ibid)

lan helyzetben élő nők arányát (lásd Tamási, 2004).²¹ A két szélsőség: Spanyolországban 12 százalék, míg Franciaországban felmérések szerint 38 százalék a nők aránya a hajléktalan helyzetű emberek között (Pleace, 2017).

A számok azt mutatják, egész Európára, akár csak Magyarországra jellemző, hogy a hajléktalan helyzetbe került nők aránya jóval kisebb, mint a férfiaké. Véleményünk szerint e jelenség hátterében több tényező összeadódása játszhat szerepet. Azt feltételezzük, hogy a nők és férfiak hajléktalanná válásának más a dinamikája, ok-okozati rendszere és háttere.

Adatelemzésünkéből egy számunkra meglepő, az általában elfogadottól eltérő hajléktalan nőkép bontakozott ki és markáns különbségeket találtunk a hajléktalan sorban élő férfiak és nők között kapcsolataik, iskolai végzettségük és jövedelmük, valamint helyzetük érzelmi megélése tekintetében is.

Terveink szerint a hajléktalan férfiak és nők közötti jellemző különbségek megtalálását és vizsgálatát a 2017. és 2018. évi február 3-ai kutatás szükségletekre fókuszáló adatainak elemzésével folytatjuk. Amennyiben sikerül nem csak a hajléktalan nők jellemzői, hanem szükségletei tekintetében is megtalálnunk a kiugró eltéréseket, együttesen ez már jó alap lehet ahhoz, hogy javaslatokat tudjunk megfogalmazni a velük folytatott szociális segítő munka és intézmények átformálására olyan irányban, hogy az minél inkább illeszkedjen a vizsgált csoport igényeihez. A nagy elemszámú kérdőíves kutatás hátránya ugyanakkor szükségszerűen az, hogy elfedi az egyéni élettapasztalatokat, hangsúlyokat, így mindenképp fontosnak tartjuk, hogy a jövőben kisebb létszámú, kvalitatív módszertan segítségével is megpróbáljuk megérteni a nők hajléktalanságát (ideértve a kisgyermekes nőket), szükségleteit, és ezek alapján számukra megfelelő(bb) szolgáltatásokat hozhassunk létre.

Irodalom²²

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2001): *Ha elszakad a háló... – A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben*; Budapest, Új Mandátum.
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (é.n.): *Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedeiben*. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a592.pdf>
- Bényei Zoltán – Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György (2003): Tíz év után – Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. *Otthonatlanul... Tégy az emberért! 2.*, Budapest. Menhely Alapítvány – BMSZKI

²¹ A hajléktalan emberek, így a hajléktalan nők számának, arányának pontos meghatározását definíciós nehézségek gátolják, erről rengeteg szakirodalom hozzáférhető. Az országonként, iskolánként, szakemberenként stb. eltérő hajléktalan definíciók miatt a nemzetközi adatok csak korlátozottan hasonlíthatók össze.

²² A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2018. 11. 22.

- Breitner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély* 1999/1.
- Breitner Péter (2016): Lakáshasználat a hajléktalanságban – jelentés a szociálpolitika senki földjéről; In: Dr. Győri Péter – Vida Judith (szerk): *Dialogusok. Otthontalanul... Tégy az emberért! 11.*, Budapest. Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Fehér Boróka (2018): *Helyzetjelentés a BMSZKI intézményeiben a hajléktalan élethelyzetben levő nőkről, illetve a velük kapcsolatos szakmai munkáról*; Kézirat.
- Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György – Pelle József (2003): A margó szélén. Hajléktalan emberek Budapesten a századforduló éveiben (1999-2000-2001). *Otthontalanul... Tégy az emberért! sorozat 2. kötet*, Budapest. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei: 41–65.
- Győri Péter (1990): Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon. *Társadalmi riport*.
- Győri Péter (2017a): Hajléktalanság – romák – gyermekszegénység. *Esély* 2017/4.
- Győri Péter (2017b): *Büszkeség és balítélet* (kézirat)
- Hutchinson, Sarah et al. (2015): *Rebuilding Shattered Lives – Final Report. St. Mungo's*; <http://rebuildingshatteredlives.org/read-the-report/>
- Szoboszlai Katalin (2010): Nők fedél nélkül. In: A megértés útjai. Hajléktalan sorsok, traumák és a segítő kapcsolat. *Otthontalanul... sorozat 8. kötet*, Menhely Alapítvány – BMSZKI, Budapest.
- Pleace, Nicholas (2017): Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics; In: Mayock, Paula – Bretherton, Joanne (Eds.): *Women's Homelessness in Europe*; Palgrave – MacMillan
- Tamási Erzsébet (2004): Egy férfinyira a hajléktalanságtól. Nőpolitika és hajléktalan nők az Európai Unióban. *Esély* 2004/3.
- Török Ágnes – Udvarhelyi Éva Tessa (2005): Egy tiszta város piszkos lakói. In: *Világosság*, 2005. 7–8. sz.